

Žrtve i savremeni društveni kontekst: teorija, praksa i aktivizam

TEMIDA
Mart 2013, str. 113-132
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1301113B
Pregledni rad

Ekološka krivična dela – zločini bez žrtve?

ANA BATRIĆEVIĆ*

*E*koološka krivična dela, najozbiljniji oblici povređivanja i ugrožavanja životne sredine ili njenih integralnih delova, predstavljaju globalni fenomen izuzetne društvene opasnosti. Često su povezana sa organizovanim transnacionalnim kriminalitetom, krivičnim delima protiv života i tela, korupcijom, poreskom evazijom i diskriminacijom. Sporna priroda njihovog zaštitnog objekta nameće pitanje: „Ko su žrtve ekoloških krivičnih dela – pojedinci, društvene grupe, celo društvo ili životna sredina kao vrednost per se?“ Poimanje ekoloških krivičnih dela kao zločina bez žrtve umanjuje njihov značaj i broj subjekata zainteresovanih za njihovo otkrivanje, dokazivanje, sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje. Zato autorka razmatra održivost tradicionalnog, antropocentrično definisanog pojma žrtve u kontekstu biocentrične etike i njenog rastućeg uticaja na krivično pravo, kriminologiju i viktimologiju. Nastojeći da odredi da li su ekološka krivična dela zločini bez žrtve, autorka determiniše njihov pojam, karakteristike i značaj. Polazeći od tradicionalnih definicija žrtve, ona analizira pojam zločina bez žrtve i njegovu (ne)održivost u kontekstu ekološkog kriminaliteta, ukazujući na najučestalije žrtve ekoloških krivičnih dela i neophodnost njihove zaštite.

Ključne reči: ekološki kriminalitet, životna sredina, krivično delo, žrtva, zločini bez žrtve.

Uvod

Zahvaljujući neracionalnom, nekontrolisanom i neodrživom eksploatisanju prirodnih resursa, čovek je, naročito u poslednjih nekoliko decenija, drastično narušio stanje životne sredine, čime je ugrozio ne samo opstanak brojnih biljnih i životinjskih vrsta, već i sopstvenu egzistenciju. Paralelno sa uništavanjem životne sredine, a posebno u poslednje dve decenije, počela je

* Dr Ana Batrićević je istraživačica saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja.
E-mail: a.batricevic@yahoo.com

da se podiže društvena svest o *ekosu* kao međuzavisnoj celini. Pokrenuti su procesi buđenja ekološke svesti, koja je doprinela i buđenju ekološke politike kao aktivnosti ljudske zajednice usmerene na prevenciju, smanjenje i otklanjanje štetnih efekata, koji pogađaju ili mogu da pogode prirodu, obnovljive ili neobnovljive resurse, kao i ekološke vrednosti koje je čovek proizveo (Joldžić, 2011: 17), a samim tim i razvoja ekološkog prava kao naučne i regulatorne pravne grane koja tretira *ekos* u celosti (Joldžić, 2011: 31). Podizanje svesti o značaju životne sredine za opstanak čitavog čovečanstva i o neophodnosti da se osnovna dobra i vrednosti koja sačinjavaju životnu sredinu zaštite brojnim merama, uključujući i krivičnopravnu represiju, potvrđuje i niz međunarodnih konvencija posvećenih zaštiti životne sredine usvojenih u poslednjih nekoliko decenija (više o tome: Joldžić, 2002: 69-78 i Joldžić, 2006: 10-22), a posebno Konvencija o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava¹. Uprkos uviđanju da savremeno društvo nema perspektivu bez očuvane životne sredine, kao i da su posledice ekološkog kriminaliteta dalekosežne, teške i dugotrajne te da pogađaju veliki broj subjekata, krivična dela kojima se povređuju i ugrožavaju ekološka dobra i vrednosti i dalje se, kako u teoriji, tako i u praksi, neopravdano tretiraju kao takozvani „zločini bez žrtve“ (*victimless crimes*) (Rice i dr., 2008: 1). Naravno, sam naziv ekološkog kriminala i njegovo svrstavanje ili nesvrstavanje u ranokriminološku kategoriju kriminala bez žrtava samo na prvi pogled deluje kao čisto terminološki problem. Međutim, suština ove problematike ne leži u tome da li će neka grupa krivičnih dela biti nazivana zločinima bez žrtve ili ne, već u praktičnim posledicama koje prouzrokuje takav stav javnosti i eksperata prema ovim delima. Naime, neuviđanje da i ekološka krivična dela imaju ne samo indirektnu već i direktnu žrtvu, dovodi do toga da se ona od strane kreatora kriminalnih politika, predstavnika državnih organa i laičke i stručne javnosti i društva uopšte percipiraju kao „troškovi obavljanja posla“ (*costs of doing business*) (Burns, Lynch, 2004: 481), ili kao „lakši“, „manje ozbiljni“, „administrativni“ prestupi. Zbog toga ova krivična dela ne povlače za sobom ni tako intenzivnu društvenu osudu kao „klasična“ krivična dela, ni krivičnu sankciju koja je po vrsti i meri dovoljno stroga da ostvari svoju svrhu generalne i specijalne prevencije. Tako se kao problem nameće nekoliko pitanja. Da li ekološka krivična dela predstavljaju zločine bez žrtve? Ko su direktne i indirektnu žrtve ovih krivičnih dela? Kako izmena stava javnosti prema ovim

¹ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 04.11.1998., Council of Europe, European Treaty Series – No. 172, dostupno na: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=172&CL=ENG>

krivičnim delima, u pravcu uviđanja njihove ozbiljnosti i stvarne težine njihovih posledica, može uticati na njihovo sprečavanje, sankcionisanje i suzbijanje? Imajući to u vidu, potrebno je precizno odrediti pojam ekoloških delikata, jasno definisati zaštitni objekt i žrtvu ovih krivičnih dela u kontekstu savremene biocentrične etike i razmotriti opravdanost njihovog svrstavanja u kategoriju zločina bez žrtve i tretiranja u skladu sa tim u savremenoj viktimološkoj teoriji i krivičnopravnoj praksi. Na taj način se nastoji ostvariti nekoliko ciljeva: preciziranje pojma ekoloških delikata i njihovog zaštitnog objekta, određivanje pojma žrtve ekoloških delikata, preispitivanje opravdanosti svrstavanja ekoloških delikata u kategoriju zločina bez žrtve, skretanje pažnje na negativne posledice takvog pristupa i pokušaj da se antropocentrični pojam žrtve, koji je do sada uglavnom bio zastupljen, donekle proširi, kako bi se zaštita pružila većem broju dobara i vrednosti, vodeći istovremeno računa o zahtevima pravne sigurnosti, racionalnosti u pogledu praktičnog rada državnih organa i mogućim opasnostima koje sa sobom nosi preterano širenje kriminalne zone, odnosno hipertrofija inkriminacije.

Kaznenopravna zaštita životne sredine

Određena kao skup prirodnih i stvorenih vrednosti, čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje, odnosno prostor i uslove za život ljudi², životna sredina ima višestruk značaj za opstanak i održivi razvoj savremenog društva, a posebno kada su u pitanju: zdravlje, ishrana, odevanje, lečenje i dobrobit ljudi i životinja, ali i privreda i njene grane poput poljoprivrede, stočarstva, šumarstva, lovstva, ribarstva i turizma. Sveukupnost ljudskih ponašanja, kojima se povređuju ili ugrožavaju društvene vrednosti koje određuju uslove za čuvanje, unapređenje i zaštitu životne i radne sredine čoveka, nazivaju se ekološkim deliktima (Jovašević, 2009: 130). Tu spada i ekološki kriminalitet u najužem smislu reči, kojim se smatraju ona krivična dela čija je primarna crta da ugrožavaju ili povređuju osnovne ekološke vrednosti (vode, vodotokove, zemljište, vazduh i živi svet) (Joldžić, 2002: 28), koje su u direktnoj vezi sa opštim zaštitnim objektom krivičnog prava – pravom čoveka na zdravu životnu sredinu. Ali, tu spada i ekološki kriminalitet u širem smislu reči, odno-

² Član 3 stav 1 tačka 1, Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/04, 36/09 i 72/09.

sno „dvostrana“ krivična dela, koja su prvenstveno namenjena zaštiti nekih drugih dobara, ali kojima se ujedno povređuju ili ugrožavaju neka ekološka dobra na širem području ili u znatnoj meri (Joldžić, 1995: 17). Ekološki delikti su vrsta ili deo ukupne delinkvencije sa kojom se jedno društvo – država, odnosno čovečanstvo u celini, suočava u određenom vremenskom periodu, a specifičnim ih čini njihov objekt zaštite – čovekova zdrava životna sredina sa jedne strane, odnosno pravo čoveka na zdrave uslove života, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, sa druge strane (Jovašević, 2009: 131). Bez obzira na niz njihovih zajedničkih karakteristika, u strukturi ekoloških delikata se mogu jasno razlikovati tri vrste. To su: 1) krivična dela, 2) privredni prestupi i 3) prekršaji. Ekološka krivična dela spadaju u najteže ekološke delikte i za njih je zakonom propisana najstroža vrsta sankcija. Postoje tri vrste ekoloških krivičnih dela: 1) prava ekološka krivična dela (u užem smislu), 2) nepravna ekološka krivična dela (u širem smislu) i 3) sporedna ekološka krivična dela. Prava ekološka krivična dela iz osnovnog zakonodavstva (u užem smislu) jesu ona krivična dela koja su u Krivičnom zakoniku Republike Srbije sistematizovana u okviru posebnog, XXIV poglavlja posvećenog krivičnim delima protiv životne sredine. Ona za neposredan objekt zaštite imaju upravo životnu sredinu kao celinu ili njene osnovne elemente: vodu, vazduh i zemljište, ali i elemente prirode – živog sveta (Joldžić, Jovašević, 2012: 181). Nepravna ekološka krivična dela (ekološka krivična dela u širem smislu) sistematizovana su u Krivičnom zakoniku u okviru drugih poglavlja. Ona su takođe upravljena protiv životne sredine, ali na posredan način, te se uz nju, kao prevalentan objekt zaštite, kod ovih dela javljaju i neke druge društvene vrednosti. Zato su, zavisno od ovih kriterijuma, ona i svrstana u neke druge grupe krivičnih dela, kao što su: krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, protiv bezbednosti javnog saobraćaja, protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, protiv državnih organa i protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (Joldžić, Jovašević, 2012: 273-274). Sporedna ekološka krivična dela su ona krivična dela koja nisu predviđena Krivičnim zakonikom, kao osnovnim krivičnopravnim aktom Republike Srbije, već se nalaze u posebnom, sporednom ili dopunskom krivičnom zakonodavstvu. U pitanju su zakoni kojima se uređuje oblast životne sredine u celosti ili njeni pojedini delovi. Ova krivična dela se po pravilu nalaze u kaznenim odredbama tih ekoloških zakona, kojima su predviđena njihova obeležja bića, karakteristike, kao i vrsta i mera kazne koja se za njih može izreći u skladu sa uslovima, na način i po postupku koji su propisani Krivičnim zakonikom (Jovašević, 2009: 132). Dakle, iako nisu locirane

unutar Krivičnog zakonika, ove odredbe za primarnu funkciju imaju inkriminisanje i sankcionisanje ekoloških krivičnih dela (Joldžić, Jovašević, 2012: 255). Budući da je, nakon stupanja na snagu važećeg Krivičnog zakonika Republike Srbije 1. januara 2006. godine, veliki broj krivičnih dela prebačen iz sporednog zakonodavstva u ovaj glavni ili osnovni izvor krivičnog prava naše zemlje, ekološka krivična dela iz sporednog zakonodavstva više nisu toliko zastupljena. Izuzetak je krivično delo nadriveterinarstva ili neovlašćenog bavljenja pružanjem veterinarskih usluga, koje je i dalje inkriminisano Zakonom o veterinarstvu³, koji se ovde javlja kao sporedni izvor krivičnog prava (Batrićević, 2011: 156). Neka sporedna ekološka krivična dela propisana su i Zakonom o zdravlju bilja⁴, Zakonom o sredstvima za zaštitu bilja⁵, Zakonom o genetički modifikovanim organizmima⁶ i Zakonom o vodama⁷ (Joldžić, Jovašević, 2012: 259-271).

U Krivičnom zakoniku Republike Srbije, krivična dela protiv životne sredine sistematizovana su u okviru XXIV poglavlja. To su sledeća krivična dela: zagađenje životne sredine (član 260), nepreduzimanje mera zaštite životne sredine (član 261), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 262), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 263), oštećenje životne sredine (član 264), uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra (član 265), unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (član 266), nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja (član 267), povreda prava na informisanje o stanju životne sredine (član 268), ubijanje i zlostavljanje životinja (član 269), prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka (član 270), nesavesno pružanje veterinarske pomoći (član 271), proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja (član 272), zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja (član 273), pustošenje šuma (član 274), šumska krađa (član 275), nezakonit lov (član 276) i nezakonit ribolov (član 277)⁸. Kao i ostala krivična dela sistematizovana po pojedinačnim poglavljima Krivičnog zakonika,

³ Član 155, Zakon o veterinarstvu, Službeni glasnik RS, br. 91/05 i 30/10.

⁴ Član 95, Zakon o zdravlju bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

⁵ Član 78, Zakon o sredstvima za zaštitu bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

⁶ Član 45, Zakon o genetički modifikovanim organizmima, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

⁷ Član 210, Zakon o vodama, Službeni glasnik RS, br. 30/10.

⁸ Čl. 260-277, Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09 i 121/12.

i ova dela imaju jednu zajedničku karakteristiku ili tačku vezivanja – zaštitni objekt. Zaštitni objekt je dobro, vrednost ili interes kome se pruža krivično-pravna zaštita od povrede ili ugrožavanja krivičnim delima. Postoje dve vrste zaštitnog objekta: opšti i grupni. Opšti zaštitni objekt predstavlja sveukupnost dobara koja se štite čitavim sistemom krivičnog zakonodavstva jedne zemlje. U krivičnom pravu Republike Srbije opšti zaštitni objekt definisan je antropocentrično i čine ga čovek i druge osnovne društvene vrednosti⁹. Grupni zaštitni objekt obuhvata posebna dobra ili vrednosti koja se štite jednom grupom krivičnih dela, koja je predviđena u posebnom delu Krivičnog zakonika (Jovašević, 2006: 82).

Iako je prihvaćeno shvatanje da zaštitni objekt ekoloških krivičnih dela čini životna sredina, kod pojedinih krivičnih dela iz ove grupe njegova pravna priroda je sporna. Njima se štite posebne društvene vrednosti – ekološke vrednosti, kojima se smatraju svi oni elementi ukupnog *ekosa*, njihovi međusobni odnosi i procesi, koji su od uticaja na ekološke procese ili omogućavaju samo postojanje ekoloških procesa kao trajnog ili obnovljenog sleda događaja, te time omogućavaju život kakav poznajemo (Joldžić, 1995: 16). Ali, neka od ovih dela imaju više zaštitnih objekata od kojih nisu svi ekološka dobra i vrednosti (privreda i njene pojedine grane, zdravlje ljudi itd.). Takođe, nije sasvim jasno koja dobra i vrednosti se ovim inkriminacijama zapravo štite, te se može postaviti pitanje da li je to životna sredina, kao celina zbog vrednosti koju ima za čoveka, životna sredina kao dobro ili vrednost *per se*, čovekovo pravo na zdravu životnu sredinu, pojedini elementi životne sredine (voda, vazduh, zemljište, flora, fauna), pojedinačni primerci (jedinke) biljaka i životinja, kao dobra značajna za čoveka, ili pojedinačni primerci (jedinke) biljaka i životinja kao dobra *per se*? Posledice ekoloških krivičnih dela sastoje se u povredi ili ugrožavanju životne sredine, odnosno njenih integralnih delova – vazduha, vode, zemljišta, flore ili faune. Bilo da su direktne ili indirektne, zajedničko im je to da su često drastične („ekološke katastrofe“) i dalekosežne („produženi efekat“). Zbog toga se može konstatovati da je društvena opasnost ekoloških krivičnih dela izuzetno velika – čak na znatno višem stepenu nego što se na prvi pogled može zaključiti. Sporna pravna priroda zaštitnog objekta krivičnih dela protiv životne sredine, njihova društvena opasnost, kao i dugotrajnost, geografska rasprostranjenost, dalekosežnost, kompleksnost i teška otklonji-

⁹ Član 3, Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09 i 121/12.

vost njihovih posledica nameću pitanje: „Ko je žrtva ovih najtežih ekoloških delikata?“ Kao subjekti koji su neposredno povređeni ili ugroženi ovim krivičnim delima se, kao i kod ostalih krivičnih dela, mogu pojaviti pojedinci, odnosno fizička lica. Statistički podaci pokazuju da u svetu godišnje veći broj ljudi izgubi život usled ekoloških krivičnih dela nego usled „klasičnih“ ubistava, a milioni njih trpe i razne druge negativne posledice ovog oblika kriminaliteta (Burns, Lynch, 2004: 481). Međutim, u slučaju ekološkog kriminaliteta, viktimizaciji mogu biti izložene i čitave društvene grupe koje, zbog određenih svojih karakteristika kao što su: geografski prostor koji naseljavaju, pripadnost određenoj etničkoj grupaciji, siromaštvo, neobrazovanost, priroda delatnosti kojom sebi obezbeđuju egzistenciju i slično, mogu postati žrtve takozvane „ekološke diskriminacije“ (*environmental discrimination*)¹⁰ ili „ekološkog rasizma“ (*environmental racism*)¹¹. U pitanju su pripadnici lokalnih zajednica, čiji izvori prihoda počivaju na održivom korišćenju prirodnih resursa na određenoj teritoriji u vidu uzgajanja i eksploataisanja određenih biljnih kultura, lova, ribolova i turizma. Oni postaju oštećeni u slučaju devastiranja ekosistema na prostoru koji oni naseljavaju i iskorišćavaju usled nelegalnog ili čak legalnog, ali svakako nelegitimnog, neracionalnog, prekomernog i neodrživog eksploataisanja tih prirodnih bogatstava od strane moćnih multinacionalnih kompanija (Bullard, 2002). Takvim postupanjem se ove i onako siromašne zajednice, čija egzistencija direktno zavisi od prirodnih resursa određene geografske celine, ostavljaju bez ikakvih izvora prihoda, čime se na najneposredniji način ugrožavaju život, zdravlje i telesni integritet njihovih članova, ali i umanjuju njihove šanse za privredni, kulturni i ekonomski prosperitet.

Osim pojedinih društvenih grupa, kao žrtva ekoloških krivičnih dela može se, u krajnjoj liniji, posmatrati i društvo kao celina, u smislu zajednice svih, ne samo sadašnjih, već i budućih generacija. U prilog tome govori shvatanje da funkcija ovih krivičnih dela nije da štite životnu sredinu radi nje same, već zbog njene funkcije i važnosti za čovečanstvo, te da njihov objekt zaštite nije životna sredina kao takva, već pravo čoveka na zdravu i relativno očuvanu životnu sredinu (Stojanović, 2006: 600), koje kao jedno od osnovnih ljudskih prava spada u takozvana „prava solidarnosti“ ili „prava treće generacije“ (Pau-

¹⁰ Johnson, J. A. (2008, 16. Novembar), Environmental discrimination: Poor People of Color Suffer Biggest Burden, New York Times, dostupno na: http://www.nytimes.com/news/opinion/article_2d7700c4-09c6-59d5-8e4e-61392c9ef02e.html

¹¹ Više o pojmu i karakteristikama ekološkog rasizma (*environmental racism*) videti na: <http://www.pollutionissues.com/Ec-Fi/Environmental-Racism.html>

nović, Krivokapić, Krstić, 2007: 292). Nasuprot ovom stavu, sve je zastupljeniji i argument da je žrtva ovih krivičnih dela životna sredina kao celina, odnosno da su to njeni pojedini elementi – integralni delovi (flora, fauna, vazduh, voda i zemljište) (Jovašević, 2009: 265). On je inspirisan osnovnim postulatima biocentrične etike, prema kojoj prirodna dobra poseduju vrednost *per se*, dakle, neovisno od koristi koju donose čoveku ili funkcije koju za njega obavljaju.

Iako savremeni pristup inspirisan biocentričnom etikom sasvim opravdano nalaže prihvatanje šireg pojma žrtve, neophodno je imati u vidu da suviše ekstenzivno definisanje tog pojma može dovesti do određenih problema kako teorijske tako i praktične prirode. Naime, potpuni, radikalni i nagli prelazak na apsolutni biocentrizam u krivičnom pravu imao bi za posledicu preterano širenje kriminalne zone. Ta, takozvana „hipertrofija inkriminacije“ mogla bi dovesti do ozbiljnog preopterećenja pravosudnih organa i brojnih komplikacija u njihovom radu. Takođe, postavilo bi se pitanje na koji način bi sve indirektno žrtve i društvo kao celina mogle da nastupaju u ulozi oštećenog, kako bi se do svake od njih došlo, na koji način bi se od svake od njih pribavio iskaz i kako bi se one obeštatile. Imajući u vidu navedene argumente *pro et contra*, najispravnije i najracionalnije bi bilo prihvatiti onu definiciju pojma žrtve koja je dovoljno ekstenzivna da omogući zaštitu što širem krugu lica, ali istovremeno i dovoljno precizna da uvažava zahteve pravne sigurnosti i realne mogućnosti pojedinačnih pravosudnih sistema.

Pojam žrtve

Da bi se uopšte moglo govoriti o potencijalnim žrtvama ekoloških delikata, a posebno krivičnih dela protiv životne sredine, neophodno je preispitati definiciju samog pojma žrtve, budući da u viktimološkoj literaturi još uvek nije iskristalisan univerzalno prihvaćen pojam žrtve. Takođe, treba imati u vidu da pojam žrtve nije rezistentan na promene etičkih shvatanja u društvu. Pojam žrtve u užem smislu odnosi se na lica čija su dobra ili prava neposredno povređena ili ugrožena izvršenjem krivičnog dela, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima, dok žrtva u širem smislu obuhvata lica i druge subjekte (socijalne grupe, kolektive, društvo) čija su dobra ili prava neposredno ili posredno povređena ili ugrožena izvršenjem krivičnog dela ili drugih kažnjivih radnji, odnosno kršenjem međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima. Direktna žrtva jeste lice koje je neposredno isku-

silo viktimizaciju, odnosno pretrpelo krivično delo i njegove posledice, dok se indirektnim žrtvama smatraju lica iz bližeg okruženja direktne žrtve, koja emocionalno pate ili trpe finansijske posledice krivičnog dela, iako nisu bile neposredno izložene viktimizaciji (Ignjatović, Simeunović-Patić, 2011: 21-22).

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe vlasti, iz 1985. godine, pojam žrtve određuje prilično ekstenzivno, podvodeći pod njega lica koja su, pojedinačno ili kolektivno pretrpela štetu, uključujući telesnu ili duševnu povredu, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, usled činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnog zakonodavstva države članice. Po potrebi, pojam žrtve obuhvata i članove uže porodice direktne žrtve, lica koja ona izdržava, kao i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama u nevolji ili sprečavajući viktimizaciju, kao i lica koja su, pojedinačno ili kolektivno, pretrpela štetu, uključujući i telesnu ili duševnu povredu, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili tešku povredu osnovnih prava, usled činjenja ili nečinjenja koja još uvek ne predstavljaju kršenje nacionalnog krivičnog zakonodavstva, ali predstavljaju kršenje međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima.¹²

Pojam zločina bez žrtve (*victimless crimes*)

U drugoj polovini XX veka, Edwin Schur je skrenuo pažnju na postojanje niza krivičnih dela bez žrtve u tradicionalnom smislu (*crimes without victims*), kod kojih postoje dobra ili interesi koji se vređaju ili ugrožavaju, ali ih je teško identifikovati (Schur, 1965: 169). Otuda se, kako je istakao Walsh 1983. godine (prema Ignjatović, 2008), za ova krivična dela u anglosaksonskoj literaturi, uobičajio izraz „dela bez žrtve“ (*victimless crimes*). U pitanju su ljudska ponašanja (činjenja ili nečinjenja) koja spadaju u kategoriju *mala prohibita*, što znači da ona nisu zločini po sebi (*per se*), već da su proglašena za zločine isključivo zahvaljujući volji zakonodavca. Tu se uglavnom svrstavaju krivična dela protiv javnog reda, za koja se smatra da zbog svoje prirode ugrožavaju društveni moral zbog toga što sadrže elemente „greha“ i „poroka“ (Ignjatović, 2008: 179-180). Hugo Bedau (prema Ignjatović, 2008) ističe da zločinima bez žrtve treba smatrati krivična dela čiji akteri deluju saglasnošću volja odraslih osoba (kao

¹² Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly Resolution A / RES / 40 / 34, adopted on 29th November 1985 on 96th Plenary Meeting, dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>

što može biti slučaj kod pobačaja, pod uslovom da se začeto dete ne smatra licem), delo ne prijavljuju policiji, (mada to mogu učiniti druga lica), sami ne smatraju da su oštećeni njegovim izvršenjem, (iako druga lica to mogu misliti). Kao primeri dela koja po pravilu spadaju u ovu kategoriju delikata, najčešće se u literaturi navode: 1) opijanje i zloupotreba opojnih droga, 2) skitnja i prosjačenje, 3) kockanje, 4) prostitucija, 5) socijalno neprihvatljiva ponašanja maloletnika, kao što je bežanje od kuće ili besposličenje. U nekim pravnim sistemima su ovakva postupanja inkriminisana, bilo kao krivična dela bilo kao prekršaji, dok se u drugima nalaze izvan kriminalne zone (Ignjatović, 2008: 180), što samo potvrđuje da je svrstavanje nekog ponašanja u zločine bez žrtve u znatnoj meri uslovljeno istorijskim, socijalnim, kulturnim, ekonomskim i političkim okolnostima u jednoj državi, odnosno društvu. Stoga, pojedini autori, kao što je Donald Dickson (prema Ignjatović, 2008), smatraju da su ova ponašanja stekla status krivičnih dela samo zahvaljujući pritisku na zakonodavce od strane pojedinih politički moćnih društvenih grupa čija moralna osećanja ili ekonomske interese ona ugoržavaju. Ipak, treba istaći da delikata bez žrtve, barem u smislu u kome ih citirani kriminolozi određuju, zapravo nema. Kod svakog delikta, povređeno je ili ugroženo neko dobro ili interes, a žrtvu ne treba svoditi samo na fizička lica, odnosno njihove kolektivitete (Ignjatović, 2008: 180).

Ekološka krivična dela kao zločini bez žrtve – argumenti pro et contra

Osim ponašanja koja se tradicionalno smatraju zločinima bez žrtve, u ovu kategoriju delikata se sve češće svrstavaju i ekološka krivična dela. Izveštaji relevantnih međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom životne sredine, kao što je *Environmental Investigation Agency (EIA)*¹³, upozoravaju da ekološka krivična dela, upravo zbog činjenice da se često percipiraju kao zločini bez žrtve (*victimless crimes*), zauzimaju nezavidno mesto na listi prioriteta nacionalnih politika suzbijanja kriminaliteta. Zato adekvatan odgovor društva i države

¹³ *Environmental Investigation Agency (EIA)* je nezavisna organizacija posvećena pokretanju i vođenju istraga i kampanja usmerenih na otkrivanje, dokazivanje i sprečavanje ekoloških delikata i ostvarivanje pozitivnih promena u oblasti zaštite životne sredine od najrazličitijih vidova zloupotreba, povreda i ugrožavanja. Više o radu ove organizacije videti na njenoj zvaničnoj internet prezentaciji: <http://www.eia-international.org/>

na takva ponašanja veoma često izostaje, uprkos njihovim neretko drastičnim posledicama (Rice i dr., 2008: 3). Naime, pažnja nauke i prakse krivičnog prava usmerena je uglavnom na takozvana „klasična“ ili „tradicionalna“ krivična dela kao što su: ubistvo, krađa, silovanje i slično, dok se ekološka krivična dela nedovoljno proučavaju, iako su jednako značajna (Burns, Lynch, 2004: 482). U svetlu tih saznanja može se postaviti pitanje da li je uopšte opravdano ekološka krivična dela tretirati kao zločine bez žrtve i zbog čega je „*victimless*“ koncept neodrživ u kontekstu ekološkog kriminaliteta.

Svrstavanje ekoloških krivičnih dela u zločine bez žrtve bilo bi opravdano samo pod uslovom da žrtvu definišemo u najrestriktivnijem smislu, dakle, kao fizičko lice koje je direktno pogođeno posledicama delikta. Naime, činjenica je da se kod krivičnih dela protiv životne sredine ne može uvek identifikovati neposredna žrtva, te da ona često ni ne pogađaju direktno pojedince (fizička lica) već životnu sredinu, njene delove, određene kolektivitete (različite socijalne grupe) ili pravna lica. Kao argument u prilog primene „*victimless*“ koncepta, u odnosu na ova krivična dela, treba istaći i činjenicu da on svoje uporište ima u postulatima antropocentrične etike, koja je i dalje u temeljima krivičnopravnih sistema većine zemalja, uključujući i našu. Shodno tome, i Krivični zakonik Republike Srbije u članu 3 predviđa da se krivičnopravna zaštita pruža samo čoveku i drugim osnovnim društvenim vrednostima, koje predstavljaju osnov i granice za određivanje krivičnih dela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu, u meri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih dela¹⁴.

Sa druge strane, treba uzeti u obzir da promenjena etička shvatanja, u vidu radikalnog zaokreta od antropocentrizma ka biocentrizmu, dopuštaju da se u savremenim viktimološkim studijama žrtva definiše na način koji je znatno širi od tradicionalnog i to tako da obuhvati i pojedince koji su indirektno pogođeni posledicama delikta, ali i pravna lica, kolektivitete koji nemaju svojstvo pravnih lica, ali i životnu sredinu i njene integralne delove (zemljište, vazduh, vodu, floru i faunu) kao dobra i vrednosti *per se*. Naime, biocentrična etika je takva etika kojoj je život u središtu pažnje i koja zahteva neposrednu zaštitu svakog života kao vrednosti po sebi, a ne samo posrednu zaštitu živih bića kao vrednosti koje su sredstvo za ostvarenje nekih drugih ciljeva (Visković, 2009: 323). Savremena naučna saznanja o značaju životne sredine uopšte, pa i za opstanak čitavog čovečanstva, ali i njenoj vrednosti

¹⁴ Član 3, Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09 i 121/12.

per se, uticala su na to da antropocentrizam u modernoj etici postepeno bude zamenjen biocentrizmom. Odstupanje od izrazito antropocentričnog načela i prelazak na principe biocentrične etike postepeno se odražavaju i na zakonodavstvo, kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou, te se može primetiti i znatno ekstenzivnije i fleksibilnije određivanje zaštitnog objekta u krivičnom pravu, što pogoduje prihvatanju šire definicije pojma žrtve. Fleksibilnost zakonskih okvira, kojima je određen pojam opšteg zaštitnog objekta, potvrđuje i opšte prisutna tendencija širenja krivičnopravne zaštite na normativnom planu, zastupljena ne samo u našem, već i u uporednom krivičnom pravu (Stojanović, 2006: 31). Trend širenja krivičnopravne zaštite na dobra i vrednosti koja ranije njome nisu bila obuhvaćena ima brojne prednosti, posebno u kontekstu suzbijanja ekološkog kriminaliteta. Razlog za to leži u konstantnoj degradaciji stanja životne sredine u celom svetu i njenoj stalnoj izloženosti najtežim oblicima povređivanja i ugrožavanja od strane čoveka, sa jedne strane, i uviđanja njene neophodnosti za opstanak čitavog čovečanstva, sa druge strane. Dosadašnji, restriktivni pristup definisanju pojma žrtve i „kruto“ i strogo antropocentrično definisanje zaštitnog objekta nisu omogućavali da se tim pojmovima obuhvate i određeni elementi životne sredine, dok savremeni, fleksibilniji pristup to dopušta te ga zbog toga treba prihvatiti kao podobnijeg da omogući efikasnu zaštitu ekoloških dobara i vrednosti.

Zatim, činjenica je da i indirektna žrtva često trpi veoma intenzivne i dugotrajne posledice ovih dela, kao i da ona po svojoj prirodi pogađaju ne samo pojedince već upravo njihove skupine, koje su, na primer, naseljene na određenom geografskom području ili izložene dejstvima određenih faktora. Kao argument protiv *victimless crime* koncepta treba istaći i njegovu teorijsku neodrživost uopšte, pošto je kod svakog delikta povređeno ili ugroženo neko dobro ili interes. Ipak, čini se da je on posebno neopravdan u pogledu ekoloških krivičnih dela, budući da može generisati niz štetnih praktičnih posledica kako u domenu primarne, sekundarne i tercijarne prevencije ekološkog kriminaliteta, tako i na polju državne reakcije na ekološka krivična dela i to pre svega u vidu njihovog ređeg prijavljivanja i blažeg sankcionisanja učinilaca tih delikata. U skladu sa tim, kao ključni razlog za odbacivanje *victimless crime* koncepta u ekološkom kontekstu može se navesti stav da on dovodi do odnosa prema ovim deliktima kao „manje društveno opasnim“, odnosno kao prema „administrativnim prestupima“ ili prekršajima, zbog čega izostaje dovoljno snažna društvena osuda njihovih učinilaca, a samim tim i njihovo blagovremeno procesuiranje i adekvatno sankcionisanje. Takav pristup, u kraj-

njoj liniji, doprinosi i pogoduje pojavi recidiva među učinocima ovih krivičnih dela, pre svega zato što primena ekološkog kaznenog zakonodavstva u većini zemalja još uvek nije dovoljno dosledna i efikasna da bi bila u stanju da odvraća učinioce od vršenja ovih krivičnih dela (Burns, Lynch, 2004: 483). Zato se upravo insistira na tome da krivične sankcije, koje se izriču učinocima ovih krivičnih dela, naročito kada su to pravna lica (korporacije), budu na takvom nivou strogosti i efikasnosti da spreče njihovo vršenje, odnosno odvrate učinioce od toga (Lemkin, 1996: 307).

Ekološki kriminalitet u Republici Srbiji – statistički pokazatelji

Imajući u vidu sasvim opravdanu pretpostavku da je procenat tamnih brojki kriminaliteta, kada su u pitanju krivična dela protiv životne sredine u našoj zemlji, relativno visok, raspoložive statističke pokazatelje o broju lica koja su za njih prijavljena, optužena i osuđena treba posmatrati sa rezervom. Stvaranje realne slike o stanju u ovoj oblasti kriminaliteta u našoj zemlji donekle otežava i činjenica da se statistički podaci za njih vode odvojeno od ostalih krivičnih dela tek od 1. januara 2006. godine, kada je na snagu stupio važeći Krivični zakonik u kome su ona po prvi put sistematizovana u okviru zasebnog, XXIV poglavlja. Poznato je da je evidencija o broju lica koja su prijavljena, optužena i osuđena za ekološka krivična dela vođena i ranije (više o tome videti u: Joldžić, 1995: 187-242), ali su izmene krivičnog zakonodavstva iz 2006. godine uticale na način njihovog evidentiranja¹⁵. Naime, u poglavlje posvećeno krivičnim delima protiv životne sredine su sada svrstana neka dela koja su ranije bila u drugim poglavljima Krivičnog zakonika, na primer, u grupi krivičnih dela protiv privrede ili u sporednom zakonodavstvu (Joldžić, 2006: 181-182). Pored toga, kriminalna zona je u ovoj oblasti proširena tako što su uvedene i neke nove inkriminacije, kao što je, na primer, krivično delo ubija-

¹⁵ Videti: Statistički bilten – Punoletni učinioци krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2006, br. 490 (2009); Statistički bilten – Punoletni učinioци krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2007, br. 502 (2009); Statistički bilten – Punoletni učinioци krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2008, br. 514 (2010); Statistički bilten – Punoletni učinioци krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2009, br. 529 (2010); Saopštenje: Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji, 2010. br. 201 (2011).

nja i zlostavljanja životinja¹⁶. Dakle, sadržina pojma ekoloških krivičnih dela u užem smislu, odnosno krivičnih dela protiv životne sredine, izmenjena je nakon 1. januara 2006. godine usled zakonodavnih izmena, te tim pojmom više nisu obuhvaćena ista dela kao pre tog datuma, što otežava upoređivanje, na primer, ukupnog broja prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za ovu grupu krivičnih dela pre i posle tog datuma. Naravno, evidentiranje pojedinih krivičnih dela je moguće pratiti iako su, kao što je to slučaj sa krivičnim delom nezakonitog lova ili krivičnim delom nezakonitog ribolova,¹⁷ ona sada sistematizovana u okviru krivičnih dela protiv životne sredine, dok su se ranije nalazila u okviru krivičnih dela protiv privrede¹⁸ (Joldžić, 1995: 195-203).

Raspoloživi statistički podaci pokazuju da je udeo krivičnih dela protiv životne sredine u ukupnom broju krivičnih dela učinjenih u našoj zemlji od 2006. do 2010. godine relativno mali. Naime, broj lica prijavljenih za krivična dela protiv životne sredine u ovom periodu čini svega oko 1,8% od ukupnog broja prijavljenih krivičnih dela – (2006. godine 1,87%, 2007. godine 1,81%, 2008. godine 1,82%, 2009. godine 2,04% i 2010. godine takođe 2,04%). Kada je u pitanju broj lica optuženih za krivična dela protiv životne sredine, njihov udeo u ukupnom broju osuđenih lica se kreće oko 2%. Naime, 2006. godine on je iznosio 2,49% od ukupnog broja prijavljenih krivičnih dela, 2007. godine 2%, 2008. godine 1,95%, dok Saopštenje Republičkog zavoda za statistiku ne sadrži podatke o broju lica optuženih za ova krivična dela u 2010. godini. Udeo broja lica koja su osuđena za krivična dela protiv životne sredine, u ukupnom broju osuđenih učinilaca, varira u iznosu od 1,5% do 2,4%. Tačnije, 2006. godine je taj procenat bio 2,36%, 2007. godine 1,79%, 2008. godine 1,87%, 2009. godine 1,74%, a 2010. godine je iznosio 1,46 %.

U periodu od 2006. do 2010. godine nisu uočene značajnije oscilacije u pogledu broja lica koja su prijavljena, optužena i osuđena za krivična dela protiv životne sredine. Izuzetak u tom pogledu predstavlja krivično delo uništenja, oštećenja, iznošenja u inostranstvo i unošenja u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra iz člana 265. Krivičnog zakonika, za koje je u 2010. godini prijavljen znatno veći broj lica nego prethodnih godina – on je iznosio čak devedeset i

¹⁶ Član 269, Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09 i 121/12.

¹⁷ Član 276 i 277.

¹⁸ Član 162 i 163 Krivični zakon Srbije, Službeni glasnik SRS, br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90, i Službeni glasnik RS, br. 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 80/02, 39/03 i 67/03.

tri, dok je za isto delo, na primer, 2008. godine prijavljeno samo jedno, a 2009. svega dva lica (Batrićević, 2012: 206).

O efikasnosti državne reakcije na ekološki kriminalitet govori odnos između broja prijavljenih i broja optuženih, odnosno broja prijavljenih i broja osuđenih lica za ova krivična dela. Iz analize statističkih podataka proizlazi da je 2006. godine u 70,5% slučajeva prijavljivanja krivičnih dela protiv životne sredine potencijalni učinilac i optužen. Međutim, narednih godina je udeo broja optuženih lica u broju prijavljenih bio znatno niži i kretao se oko jedne polovine od broja prijavljenih. Tako je 2007. godine od ukupnog broja prijavljenih lica optuženo 55,68%, 2008. godine 56,68%, a 2009. godine 50,97%. U Saopštenju Republičkog zavoda za statistiku nema podataka o broju lica koja su 2010. godine optužena za krivična dela protiv životne sredine, već samo o broju lica prijavljenih i osuđenih za ta dela. Od ukupnog broja lica koja su prijavljena za krivična dela protiv životne sredine, 2006. godine je osuđeno 49,88% lica, 2007. godine 39,45% lica, 2008. godine 43,21% lica, 2009. godine 39,90% lica, a 2010. godine 21,36% lica. Dakle, može se uočiti da je 2010. godine taj procenat bio znatno manji nego prethodnih godina. U svakom slučaju, on nikada nije prešao polovinu prijavljenih lica, što može dovesti u pitanje efikasnost rada pravosudnih organa na planu njihovog dokazivanja, ali i poznavanja fenomenologije ekološkog kriminaliteta.

Zaključak

Iako mali broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela protiv životne sredine na prvi pogled može upućivati na zaključak da ekološki kriminalitet nema značajnijeg udela u ukupnom kriminalitetu u Republici Srbiji u posmatranom periodu, priroda ovih krivičnih dela i okolnosti pod kojima se ona vrše pre ukazuju na okolnost da u ovoj oblasti kriminaliteta u našoj zemlji egzistira visok procenat tamnih brojki. Kao jedan od razloga za takvo stanje može se navesti činjenica da se takva dela (činjenja i nečinjenja) često i ne prepoznaju kao nedozvoljena, odnosno nezakonita i kriminalna, kako od strane građana, tako i od strane predstavnika državnih organa nadležnih za njihovo otkrivanje, dokazivanje, sprečavanje, sankcionisanje i suzbijanje. Kao jedan od razloga za takvu situaciju može se navesti nepoznavanje ili nepotpuno poznavanje fenomenologije i etiologije ekološkog kriminaliteta. Osim toga, stiče se utisak da ni laička ni stručna javnost nije u dovoljnoj meri upoznata sa rele-

vantnim zakonskim odredbama krivičnog i prekršajnog prava kojima su takva ponašanja inkriminisana. Međutim, čak i u slučaju postojanja adekvatnog normativnog okvira relevantnog za zaštitu životne sredine i detaljnog poznavanja istog, u praksi nadležnih državnih organa se, pre svega zbog nedovoljno duge, razvijene i dosledne prakse, ali i nedostatka edukacije u vezi sa tom problematikom, učestalo javljaju problemi prilikom tumačenja odgovarajućih zakonskih odredbi. Takva situacija otežava ili čak potpuno onemogućava pravilnu implementaciju postojećih propisa, što vodi ka pravnoj nesigurnosti i kršenju međunarodnih obaveza koje je naša zemlja na sebe preuzela ratifikovanjem brojnih međunarodnih konvencija iz domena zaštite životne sredine.

Kao što je već istaknuto, visokom procentu tamnih brojki u oblasti ekološkog kriminaliteta doprinosi i nezainteresovanost građana i nadležnih organa za prijavljivanje i procesuiranje učinilaca ovih krivičnih dela. To je samo izraz niskog nivoa društvene svesti o opasnosti i globalnim štetnim posledicama ekoloških krivičnih dela, kao i o značaju životne sredine za opstanak čitavog čovečanstva i neuviđanju da je žrtva ovih krivičnih dela zapravo celokupna društvena zajednica. Kao jedan od uzroka takvog stanja društvene svesti može se istaći i činjenica da se ekološka krivična dela neretko od strane javnosti percipiraju upravo kao „zločini bez žrtve“, a, samim tim i kao dela čija društvena opasnost nije dovoljno izražena da zahteva blagovremenu i adekvatnu državnu reakciju. Takav koncept doprinosi izostanku društvene osude ovih ponašanja, neopravdanom umanjivanju ozbiljnosti i domašaja njihovih posledica i svođenju istih na nivo „komunalnog ili administrativnog problema“.

Upravo zbog toga se nameće potreba za opreznim ali suštinskim preispitivanjem postojeće, „klasične“ i antropocentrične definicije pojma žrtve i njegovim ekstenzivnijim određivanjem u kontekstu principa biocentrične etike. Na taj način bi se stvorili uslovi da se žrtvom mogu smatrati i životna sredina i pojedini njeni elementi, kao dobra i vrednosti *per se*, a ne samo čovek kao fizičko lice. Osim toga, izuzetno je važno senzibilisati stručnjake i predstavnike nadležnih državnih organa kako bi oni uvideli do koje mere su zapravo ugrožena osnovna ljudska prava ne samo direktnih, već i indirektnih žrtava ekološkog kriminaliteta i uvažili neophodnost izlaženja u susret njihovim zahtevima i potrebama. Ovo se u prvom redu odnosi na lokalne stanovnike ekološki devastiranih područja, koji su neretko žrtve relativno novog oblika diskriminacije poznatog pod nazivom „ekološki rasizam“. U tom cilju, potrebno je učiniti napore na planu podizanja svesti javnosti o opasnim i dalekosežnim posledicama ekološkog kriminaliteta, kako u odnosu na direktne, tako i u odnosu

na indirektne žrtve. Značajna uloga u tom procesu pripada medijima, različitim udruženjima građana, ali i obrazovnom sistemu, a njegov cilj se najbolje može ostvariti kroz organizovanje akcija, kampanja, tribina, javnih rasprava i naučnih skupova posvećenih toj problematici. Treba insistirati i na kontinuiranoj razmeni informacija o stanju i tendencijama u oblasti ekološkog kriminaliteta sa međunarodnim (univerzalnim i regionalnim) organizacijama, kao i na doslednoj implementaciji potvrđenih međunarodnih dokumenata od značaja za zaštitu životne sredine i ratifikaciji onih u odnosu na koje taj korak još uvek nije preduzet. Pored međunarodnog, treba insistirati i na efikasnom sprovođenju nacionalnog normativnog okvira (zakona i podzakonskih akata) od značaja za zaštitu životne sredine, čemu bi u znatnoj meri doprinela i edukacija predstavnika nadležnih državnih organa (pravosuđa, organa unutrašnjih poslova i inspeksijskih organa) o etiologiji i fenomenologiji ekološkog kriminaliteta. Konačno, kao jedan od preduslova za promenu slike o ekološkom kriminalitetu i njegovim žrtvama u našem društvu, a samim tim i za njegovo efikasnije suzbijanje, nameće se i saradnja između državnih organa i predstavnika civilnog sektora koji se bave zaštitom životne sredine i to, pre svega, na razmeni informacija, kreiranju ekološke politike i politike suzbijanja ekološkog kriminaliteta, izradi i izmeni propisa, ali i na otkrivanju, dokazivanju i sprečavanju vršenja ekoloških delikata.

Literatura

Batrićević, A. (2011) Krivično delo nesavesnog pružanja veterinarske pomoći u zakonodavstvu Republike Srbije. *Zaštita prirode*, 2, str. 147-168.

Batrićević, A. (2012) Krivičnopravna reakcija na nezakonit promet zaštićenim životinjskim vrstama. *Srpska pravna misao*, 45, str. 203-225.

Burns, R.G., Lynch, M.J. (2004) *Environmental Crime – A Sourcebook*. New York: LFB Scholarly Publishing.

Ignjatović, Đ. (2008) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Ignjatović, Đ., Simeunović-Patić, B. (2011) *Viktimologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Joldžić, V. (1995) *Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Joldžić, V. (2002) *Ekološko pravo, Opšti i poseban deo*. Beograd: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu.

Joldžić, V. (2006) *Konvencije od značaja za zaštitu životne sredine i interesa Republike Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Joldžić, V. (2011) *Ekološko-pravna zaštita kao razvojno promenljiva, teorijsko-praktički pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Joldžić, V., Jovašević, D. (2012) *Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Jovašević, D. (2006) *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.

Jovašević, D. (2009) *Sistem ekoloških delikata – ekološko kazneno pravo*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Krivični zakon Srbije, Službeni glasnik SRS, br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90, i Službeni glasnik RS, br. 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 80/02, 39/03 i 67/03.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09 i 121/12.

Lemkin, J.M. (1996) *Deterring Environmental Crime Through Flexible Sentencing: A Proposal for the New Organizational Environmental Sentencing Guidelines*. *California Law Review*, 2, str. 307-376.

Paunović, M., Krivokapić, B., Krstić, I. (2007) *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*. Beograd: Megatrend Univerzitet.

Rice, M., Banks, D., Davies, C., Gosling, J., Newman, J., Wadley, J., Walravens, F. (2008) *Environmental Crime – A Threat to our Future*. London: Environmental Investigation Agency (EIA).

Saopštenje: Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2010, br. 201. (2011) Beograd: Republički zavod za statistiku.

Schur, E. (1965) *Crimes Without Victims: Deviant Behavior and Public Policy: Abortion, Homosexuality, Drug Addiction*. Englewood Cliffs New Jersey: Prentice-Hall.

Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2006, br. 490 (2009) Beograd: Republički zavod za statistiku.

Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2007, br. 502 (2009) Beograd: Republički zavod za statistiku.

Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2008, br. 514 (2010) Beograd: Republički zavod za statistiku.

Statistički bilten – Punoletni učinioci krivičnih dela – Prijave, optuženja i osude – 2009, br. 529 (2010) Beograd: Republički zavod za statistiku.

Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Javno preduzeće Službeni glasnik.

Visković, N. (2009) *Kulturna zoologija – što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Zakon o genetički modificovanim organizmima, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

Zakon o sredstvima za zaštitu bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

Zakon o veterinarstvu, Službeni glasnik RS, br. 91/05 i 30/10.

Zakon o vodama, Službeni glasnik RS, br. 30/10.

Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/04, 36/09 i 72/09.

Zakon o zdravlju bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

Internet izvori

Bullard, R. (2002) *Poverty, Pollution and Environmental Racism: Strategies for Building Healthy and Sustainable Communities*, a Discussion for the National Black Environmental Justice Network (NBEJN) Environmental Racism Forum World Summit on Sustainable Development (WSSD) Global Forum Johannesburg, South Africa July 2, 2002, Environmental Justice Resource Center, Dostupno na: <http://www.ejrc.cau.edu/PovpolEj.html>, stranici pristupljeno 4.2.2013.

Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 04.11.1998., Council of Europe, European Treaty Series – No. 172, Dostupno na: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=172&CL=ENG>, stranici pristupljeno 4.2.2013.

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly Resolution A/RES/40/34, adopted on 29 November 1985 on 96th plenary meeting. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm> stranici pristupljeno 4.2.2013.

Environmental Investigation Agency (EIA) Dostupno na: <http://www.eia-international.org/> stranici pristupljeno 4.2.2013.

Johnson, J. A. (2008, 16. novembar) *Environmental discrimination: Poor People of Color Suffer Biggest Burden*, New York Times. Dostupno na: http://www.nwitimes.com/news/opinion/article_2d7700c4-09c6-59d5-8e4e-61392c9ef02e.html, stranici pristupljeno 4.2.2013.

Pollution Issues. Dostupno na: <http://www.pollutionissues.com/Ec-Fi/Environmental-Racism.html> stranici pristupljeno 4.2.2013.

Environmental criminal offences – victimless crimes?

Ecological criminal offences, the most serious forms of harming and threatening of environment or its integral parts, represents a global phenomenon of great social hazard. They are often connected with organized transnational criminality, criminal offences against life and bodily integrity, corruption, tax evasion and discrimination. Disputable nature of the subject these incriminations protect imposes a question: "Who are the victims of ecological criminal offences – individuals, social groups, entire society or environment as value *per se*?" Perceiving ecological criminal offences as victimless crimes diminishes their importance and the circle of subjects interested to unveil, prove, prevent, suppress and impose punishments for these offences. Therefore, the author discusses the sustainability of the traditional, anthropocentrically defined term of victim in the context of biocentrism and its growing influence on criminal law, criminology and victimology. Attempting to determine whether ecological criminal offences represent victimless crimes, the author analyzes their term, characteristics and significance. Starting from the traditional definition of victim, she analyzes the term of "victimless crimes" and its (un)sustainability in the context of environmental crime, focusing on its most frequent victims and the necessity of their protection.

Key words: environmental crime, environment, criminal offence, victim, victimless crimes.